

Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları: 1199

İmam Gazzâlî'de
Maslahat Düşüncesi
Yorumlar ve Tartışmalar
İbrahim ÖZDEMİR

Yayın Koordinatörü
Murat AYDEMİR
Editör
Prof. Dr. Gürbüz DENİZ
Tashih
Dilek DOĞAN
Kapak Tasarım
Emin BEBEK
İç Tasarım
R. Ahmet AKAY

ISBN: 978-625-428-315-4

1. Baskı, Ağustos 2023, Ankara, 1.000 Adet

© Bütün Yayın Hakları Türkiye Diyanet Vakfı'na aittir.
Bu eser Türkiye Diyanet Vakfı Yayın Matbaacılık
Ticaret İşletmesi Yönetim Kurulu'nun 28.04.2023
tarih ve 177 sayılı kararıyla uygun görülmüştür.

*Bu eserin ilmi/edebî redaksiyonu İLKSAY Kurulu
marifetiyle yapılmıştır.*

Yayıncı Sertifika No: 48058

Ostim OSB Mh. 1256. Cd. No: 11
Yenimahalle/ANKARA

Tel: 0312 354 91 31 (pbx)
Faks: 0312 354 91 32
e-posta: bilgi@tdv.com.tr

İMAM GAZZÂLÎ'DE
MASLAHAT DÜŞÜNCESİ
YORUMLAR VE TARTIŞMALAR

İbrahim ÖZDEMİR

ÖZGEÇMİŞ

Elazığ'ın Palu ilçesinde doğdu. Bölgedeki medreselerde İslâmî ilimleri tahsil etti. Medrese eğitimini tamamladıktan sonra uzunca bir süre dil ve din bilimleri alanında özel dersler verdi. 2001 yılında Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesinde üniversite birincisi olarak lisans eğitimini tamamladı. 2004 yılında Diyanet İşleri Başkanlığı Pendik Haseki Eğitim Merkezi'nden birincilikle mezun oldu. Diyanet İşleri Başkanlığında çeşitli görevlerde bulundu. 2005 yılında Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Ana Bilim Dalı Arap Dili ve Belagati'nda yüksek lisansını ve 2013 yılında Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Ana Bilim Dalı İslam Hukuku Bilim Dalı'nda doktorasını tamamladı. Kasım 2017'de doçent, 2023'te profesör ünvanını alan yazar halen Bingöl Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi öğretim üyesi olarak çalışmaktadır. Usul, fıkıh, dil ve kelâm alanlarına dair telifatı bulunan yazarın yayımlanmış üç kitabının yanı sıra ulusal ve uluslararası dergilerde birçok makalesi bulunmaktadır.

İÇİNDEKİLER

■

Ön Söz	IX
Giriş	1

BİRİNCİ BÖLÜM

FIKİH USULÜNDE MASLAHAT

A. Maslahatın Lugavi ve İstilahi Anlamı	13
1. Lugavi Anlamı.....	13
2. İstilahi Anlamı	15
a) Şer‘î Maksadı Temin Eden Vesile	15
b) Şârî‘in Hükme Terettüp Eden Maksadı	18
c) Lezzet ve Mutluluk	21
B. Maslahatı İtibara Almanın Meşruiyet Delilleri	24
C. Usulcülerin Şer‘î Hükümleri Maslahatla Temellendirme Yaklaşımları	36
1. Mûtezile Tarafından Yapılan Temellendirme	37
2. Mâtürîdîler Tarafından Yapılan Temellendirme	38
3. Eş‘ariler Tarafından Yapılan Temellendirme	40
D. Maslahatın Kısımları.....	45
1. Kuvvet Açısından Maslahat	45
a) Zarurî Maslahat	46
b) Hâcî Maslahat	57
c) Tahsînî Maslahat.....	58
2. İtibar Açısından Maslahat	66
a) Muteber Maslahat.....	69
b) Mülgâ Maslahat	73
c) Mürsel Maslahat	74
3. Kapsam Açısından Maslahat.....	81

a) Külli Maslahat	81
b) Gâlibî Maslahat	81
c) Şahsi Maslahat	82
4. Tahsil Açısından Maslahat	84

İKİNCİ BÖLÜM

GAZZÂLÎ'DE MÜRSEL MASLAHAT

A. Gazzâlî'nin Usul Eserlerinde Mürsel Maslahat Yaklaşımları	89
1. <i>el-Menhûl</i> 'de Mürsel Maslahat	89
a) Tanımı	90
b) Usulcülerin Mürsel Maslahat Yaklaşımları	90
c) Gazzâlî Tarafından Benimsenen Yaklaşım	95
2. <i>Şifâ'ü'l-Galîl</i> 'de Mürsel Maslahat	101
a) Tanımı	102
b) Kısımları	103
c) Gazzâlî Tarafından Benimsenen Yaklaşım	104
d) Mürsel Maslahatta Aranılan Şartlar	105
e) Mürsel Maslahatla İlgili Bazı Örnekler	116
3. <i>el-Müstasfâ</i> 'da Mürsel Maslahat	124
a) Tanımı	124
b) Kısımları	126
c) Gazzâlî Tarafından Benimsenen Yaklaşım	126
B. Gazzâlî'nin Benimsediği Maslahat Anlayışına Yöneltilen Eleştiriler	138
1. Mürsel Maslahatın Delil Olduğuna Yönelik Eleştiriler	138
2. Mürsel Maslahatta Aranılan Şartlara Yönelik Eleştiriler	142

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

GAZZÂLÎ'NİN EL-MÜSTASFÂ'DAKİ MÜRSEL MASLAHAT YAKLAŞIMIYLA İLGİLİ KLASİK VE ÇAĞDAŞ YORUMLAR VE TARTIŞMALAR

A. Gazzâlî'nin Mürsel Maslahat Yaklaşımına Yönelik Yorumlar	147
1. Zarurilik, Küllilik ve Katilik Şartları Mürsel Maslahatla Amelin Vücûb Şartlarıdır	147
2. Zarurilik, Küllilik ve Katilik Şartları Mürsel Maslahatla Amelin Cevaz Şartlarıdır	172
3. Küllilik ve Katilik Şartları Mürsel Maslahatın Zarurî Kısımına Aittir	174

4. Zarurî Maslahatın Külli ve Cüzi Kısımlarıyla; Hâcî Maslahatın Külli Kısmıyla Amel Edilir. Mezkûr Şartlar Siper Örneğine Aittir. <i>Şifâ'ü'l-Galîl ve el-Müstasfâ</i> 'da Benimsenen Yaklaşım Aynıdır	176
5. Mürsel Maslahatta Aranan Şartlar Konudan Konuya Değişmektedir	183
6. Gazzâlî'nin Mürsel Maslahat Yaklaşımı Net Değildir	187
7. Mürsel Maslahatta Aranan Zarurilik, Küllilik ve Katilik Şartlarının Tahakkuku Mümkün Değildir	189
8. Zarurilik, Küllilik ve Katilik Şartları Mürsel Maslahatın Diğer Delillere Takdim Şartlarıdır	190
9. Zarurilik, Küllilik ve Katilik Nassa Takdim Edilen Mürsel Maslahatın Nitelikleridir	193
B. Yapılan Yorumların Genel Bir Değerlendirmesi	196
SONUÇ	201
KAYNAKÇA	209

ÖN SÖZ

■

Şer‘î hükümler, insanoğlunu ilgilendiren tüm dinî ve dünyevi maslahatları barındırmaktadır. Başta usulcüler olmak üzere bütün İslâm âlimleri bu konuda hemfikirdir. Şer‘î naslardan hüküm istinbat etme faaliyetinde bulunan usulcüler, bu naslardan elde ettikleri hükümlerde içkin olan maslahatları, hükme delil teşkil etme açısından konu edinmektedirler. Maslahatın hükme delil teşkil edip etmemesi ise onun Şâri‘ tarafından itibara alınıp alınmadığına bağlıdır. Bundan dolayı usulcüler, maslahatı itibar açısından konu edinip Şâri‘ tarafından itibara alınan, itibara alınmayan ve itibara alınıp alınmadığı bilinmeyen şeklindeki üç temel kategoriye ayırmakta ve her bir kategoriye dair uzunca bahislere yer vermektedirler. Muteber ve mülgâ maslahat türleriyle ilgili usulcüler arasında bazı görüş farklılıkları söz konusu olsa da bu iki türün, üçüncü kategoriye oluşturan mürsel maslahat türü kadar derin ve girift olmadığı bilinen bir husustur. Usulcülerin el-vasfû‘l-münâsib, el-istidlâlü‘l-mürsel ve el-istidlâl gibi isimlerle de andıkları mürsel maslahat türü üzerinde çok durmaları, onu farklı açılardan ele alıp farklı taksimlere konu etmeleri ve bu meyanda birçok ihtilafa düşmeleri bunu göstermektedir.

Mürsel maslahat konusunda usuli/fikhi mezhepler arasında bazı yaklaşım farklılıkları bulunduğu gibi bu maslahatla ilgili usulcüler tarafından benimsenen ferdî yaklaşımlar arasında da birtakım farklılıklar bulunmaktadır. Mürsel maslahatla ilgili en çok tartışma ve polemige konu olan yaklaşım, hiç kuşkusuz İmam Gazzâlî’nin (ö. 505/1111) *el-Menhûl*, *Şifâ‘ü‘l-Galîl* ve *el-Müstasfâ* isimli usul eserlerinde bu maslahata ilişkin sergilediği yaklaşımdır. Çalışmamızın ilgili yerlerinde beyan edildiği üzere Gazzâlî, mürsel maslahata yer verdiği

her üç usul eserinde görünürde de olsa üç farklı yaklaşımı benimsemektedir. Tespit edebildiğimiz kadarıyla Gazzâlî'nin birçok tartışma ve polemige yol açan bu yaklaşımları, bazı çalışmalarda kısmen yer almakla birlikte sadra şifa veren müstakil bir çalışmaya henüz konu edilmiş değildir. Büyük bir önemi haiz olan bu mevzuya bir nebze de olsa katkı sunacağını ümit ettiğimiz ve *İmam Gazzâlî'de Maslahat Düşüncesi Yorumlar ve Tartışmalar* adını verdiğimiz bu çalışmada, Gazzâlî'nin mezkûr eserlerinde sergilediği mürsel maslahat yaklaşımları detaylı bir biçimde ele alınmaktadır. Çalışmamızda, anılan yaklaşımlara dair klasik ve çağdaş dönemlerde usulcüler tarafından yapılan yorumlara, yöneltile eleştirilere ve bu meyanda söz konusu olan tartışmalara yer verilmekte, yapılan yorum ve tartışmalara yönelik bazı değerlendirmelerde bulunmaktadır.

Çalışmamız üç bölüm ve bir sonuçtan oluşmaktadır. Birinci bölümde fıkıh usulünde maslahat konusu ana hatlarıyla incelenmektedir. Burada maslahatın lugavi ve istilahi anlamları, maslahatı itibara almanın meşruiyet delilleri, usulcülerin şer'î hükümleri maslahatla temellendirme (ta'lil) yaklaşımları, maslahatın farklı açılardan oluşan kısımları, bu kısımların örnek ve hükümleri üzerinde durulmakta ve birtakım değerlendirmelere yer verilmektedir. İkinci bölümde Gazzâlî'nin zikredilen üç usul eserinde yer verdiği mürsel maslahat yaklaşımları detaylı olarak ele alınmaktadır. Bu bölümde, Gazzâlî'nin her bir usul eserinde benimsediği mürsel maslahat yaklaşımı, istidlâl ve amele konu olmasını câiz gördüğü ve görmediği mürsel maslahat türleri, istidlâl ve amelin câiz olması için ileri sürdüğü şartlar, bu şartları taşıyan ve taşımayan maslahat örnekleri, bu bağlamda başvurduğu deliller, yapılan eleştirilere verdiği cevaplar ve bu meyanda söz konusu olan ihtilaf ve tartışmalar üzerinde durulmaktadır. Burada ayrıca diğer usulcülerin mürsel maslahat yaklaşımlarına yer verilmekte ve Gazzâlî'nin bu yaklaşımlara yönelttiği eleştirilere yer verilip değerlendirilmektedir. Üçüncü bölümde ise Gazzâlî'nin her üç usul eserinde özellikle son eseri *el-Müstasfâ*'da yer verdiği mürsel maslahat yaklaşımıyla ilgili usulcüler tarafından yapılan yorumlar ve vuku bulan tartışmalar incelenmektedir. Bu bölümde, *el-Müstasfâ*'da benimsenen mürsel maslahat yaklaşımına dair yapılan ve tarafımızdan tespit edilen yorumlar üzerinde durulmakta, bu yorumlar objektif bir biçimde sunulup bazı değerlendirmelere tabi tutulmakta

ve bunlardan hangisinin *el-Müstasfâ*'daki yaklaşımı doğru yansıttığı beyan edilmektedir. Sonuç bölümünde ise çalışmamızda elde edilen neticelere yer verilmektedir.

Bu mütevazı çalışmamızı okuyup değerli katkılarda bulunan ilim ehli Metin Yiğit'e, İhsan Akay'a ve Ahmet Temizkan'a teşekkürü bir borç bilirim. Ayrıca çalışmamızın siz değerli okuyucularla buluşmasına vesile olan Türkiye Diyanet Vakfı Yayınevi ekibine ve çalışmanın vücut bulmasında katkısı olan herkese şükranlarımı sunuyorum.

Gayret bizden, tevfik Yüce Allah'tandır.

İbrahim Özdemir

Bingöl, 2023